

Олена ГРІШНОВА
Ольга ЗАКЛЕКТА

ОСВІТА – ГОЛОВНИЙ ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОГО І СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Комплексно висвітлено економічне та соціальне значення безперервної освіти для забезпечення розвитку людини, підприємства, суспільства. З'ясовано основні поняття щодо етапів процесу освіти впродовж усього життя, а також обґрунтовано пріоритетні напрямки розвитку освіти дорослого населення в Україні на сучасному етапі.

Ключові слова: людський капітал, людський розвиток, освіта впродовж усього життя, первинна освіта, освіта дорослого населення, основні напрямки розвитку освіти дорослого населення.

Нині дедалі більше індивідуумів усвідомлюють, що освіта є основою економічного і соціального добробуту як суспільства загалом, так і кожного підприємства та конкретної людини зокрема. Науковим економічним підґрунтям цього стала теорія людського капіталу, широко визнана в розвинутих країнах із другої половини ХХ ст. [2]. На жаль, з ідеологічних міркувань у колишньому Радянському Союзі теорію людського капіталу лише критикували. У сучасній вітчизняній науці можна назвати лише поодинокі роботи на цю тему. Ми вважаємо, що це одна з основних науково-теоретичних причин тривалого кризового стану економіки нашої держави.

Автори цієї статті присвятили чимало наукових праць обґрунтуванню економічного значення освіти [1]. В цій статті ми маємо намір з'ясувати основні поняття щодо етапів процесу освіти впродовж усього життя людини, а також обґрунтувати економічне та соціальне значення і пріоритетні напрямки розвитку освіти дорослого населення в Україні на сучасному етапі.

Нині знання, інформація стрімко поповнюються, способи виробництва і життя дуже швидко змінюються. Традиційна базова формальна освіта, котру здобувають на початку життя, тепер уже не може пожиттєво забезпечити людину необхідними знаннями, вміннями, навичками та якостями для ефективного виконання соціальних функцій. У прийнятій практично усіма розвинутими країнами концепції безперервної освіти (або освіти впродовж усього життя) основним напрямком соціально-економічного розвитку сучасного світу є освіта дорослого населення.

Відповідно до концепції безперервної освіти (або освіти впродовж усього життя) перманентний процес набуття знань, навичок, досвіду, життєвої мудрості людиною не закінчується в молодому віці з отриманням диплому про освіту, а триває протягом усього свідомого життя. Схему сучасної системи *безперервної освіти* («*life-long education*») в Україні та характеристики основних її етапів подано в науковій праці «Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки» [1: 106]. У цій статті лише зазначимо, що *первинною* («*initial educational*») називають освіту та професійну підготовку, що людина здобуває до виходу на ринок праці, а освіта, здобута протягом трудового життя, – це *освіта дорослого населення* («*adult education*»). Межу між цими двома складовими визначають саме початком трудової діяльності, а не віком людини і не тривалістю навчання.

Хочемо також застерегти від спрощеного розуміння безперервної освіти лише як суми первинної освіти та освіти дорослого населення. Концепція освіти впродовж усього життя передбачає формування «суспільства, котре навчається», що не поділяє життя людей на три відокремлені етапи: навчання, трудову діяльність, пенсію. Виробничі, навчальні й суспі-

льні функції людей дедалі тісніше переплітаються, і навчання в усьому процесі життя відіграє дедалі значимішу роль. Освіта дорослого населення перетворюється на визначальний соціальний інститут з вирішення важливих соціальних, економічних, політичних, освітніх, морально-виховних проблем сучасного суспільства. Не випадково під егідою ООН у м. Гамбурзі в 1997 р. було проведено Міжнародну конференцію з проблем освіти дорослого населення. Конференція у своїй декларації рекомендувала урядам усіх держав вважати освіту дорослого населення одним із пріоритетів державної політики [3].

Освіта дорослого населення сприяє задоволенню важливих потреб особи, підприємства, суспільства, держави: особи – у самовдосконаленні, в адаптації до стрімких змін соціальних, економічних, політичних, морально-психологічних умов життя; підприємства – в забезпеченні конкурентних переваг за рахунок високої якості робочої сили; суспільства – у формуванні соціально активних, свідомих, адаптованих до реалій життя, законослухняних ініціативних громадян, орієнтованих на загальнолюдські цінності; держави – в підготовці компетентних, соціально відповідальних, продуктивних працівників, здатних вивести країну на високий рівень соціально-економічного та культурного розвитку.

Отже, головна мета освіти дорослого населення – формування всебічно розвинутої особистості, яка бере активну участь у всіх сферах суспільного життя. Цього досягають шляхом задоволення конкретних освітніх потреб дорослого населення, які можна звести до кількох груп, що визначають основні завдання освіти дорослого населення: здобуття загальної середньої освіти (для тих, хто її не здобув); духовний розвиток особи; здобуття і/або вдосконалення професійних знань і навичок; свідоме підтримання і поліпшення стану здоров'я, ведення здорового способу життя; поліпшення стану сімейного життя, міжособистісних стосунків; свідоме участь у громадському житті; змістовне, корисне, приємне проведення вільного часу.

На цій основі освіта дорослого населення може забезпечити задоволення потреб держави і суспільства у конкурентоспроможних працівниках, свідомих законослухняних громадянах, патріотах своєї держави, високоморальних членах суспільства. Завдяки своїй гнучкості, оперативності, порівняно невеликим затратам коштів освіта дорослого населення є тією сферою освітньої практики, що сприяє ефективному вирішенню політичних, соціальних, інформаційних, економічних, технологічних, культурних проблем суспільства в умовах нестачі фінансових і матеріальних засобів, часу, кадрів тощо.

Нині в нашій країні склалося кілька різновидів освіти дорослого населення: а) формальна освіта – це загальна середня освіта різних форм, професійно-технічна, базова і повна вища освіта, післядипломна освіта (аспірантура, докторантура, підвищення рівня кваліфікації та перепідготовка фахівців і професіоналів у відповідних навчальних закладах); б) неформальна освіта – професійно спрямовані та загальнокультурні курси найрізноманітніших форм навчання.

В Україні всіма формами освіти охоплено значну частину дорослого населення, однак ефективність цієї галузі освіти за останні роки суттєво зменшилася. Під впливом кризових явищ різко скоротилася відомча система підвищення кваліфікації, практично зведено до мінімуму колись загальнодоступні програми товариства «Знання», зменшується частка осіб, які здобувають освіту «без відриву від виробництва», недостатньо розвинута внутрішньорішова підготовка персоналу. Але потрібно наголосити, що за роки незалежності України відбулося значне розширення наукової підготовки кадрів в аспірантурі та докторантурі.

Ми змушені визнати, що поки що в Україні не створено ефективної, гнучкої, чутливої до потреб населення, що постійно змінюються, загальновизнаної та доступної галузі освітніх послуг для дорослого населення, яка б утворювала певну систему і вирішувала завдання соціально-економічного, духовного, політичного, морально-виховного характеру в інтересах особи, держави, суспільства. Ця система освіти має охоплювати всі основні сфери суспільного життя (економіку, політику, соціальні відносини, культуру тощо).

Розвиток ринкових відносин відкриває широкі можливості для нових видів діяльності, потребує зміни трудового менталітету населення країни, що можливо досягти лише шляхом удосконалення освіти дорослого населення. Розвиток різних форм власності, виникнення політичних партій і громадських рухів, нові можливості та форми участі в суспільному житті змушують людину сприймати й опрацьовувати набагато більший і дедалі зростаючий обсяг

найрізноманітнішої інформації, свідомо і відповідально виробляти свою власну позицію в значно ширшому, ніж раніше, колі питань суспільного життя. У цьому людині може і має допомогти розвинута система освіти дорослого населення, оскільки перепрофілювання багатьох підприємств, зміна галузевої структури зайнятості, скорочення Збройних сил України та інші процеси призводять до вивільнення його значної частини. Єдиний шлях працевлаштування та соціальної реінтеграції цих працівників – їх перепідготовка для інших видів діяльності, котру можна здійснити в системі освіти дорослого населення. Це дає і економічний, і соціальний ефекти. Загальносвітова тенденція збільшення частки осіб похилого віку в загальній чисельності населення і серед зайнятих економічною діяльністю робить актуальним розширення можливостей для їх навчання, тобто розвиток тієї складової освіти дорослого населення, що називають навчанням людей «третього віку». Дедалі важливішою стає освіта осіб так званих маргінальних груп населення – переселенців, засуджених, інвалідів та ін. для забезпечення їхньої соціальної захищеності. Тобто освіта дорослого населення має виконувати і цю функцію.

У перехідний період відбувається зміна (нерідко докорінна) усталених морально-психологічних норм життя як усього суспільства, так і окремих колективів, сімей, осіб. У зв'язку з цим потребує уваги проблема виховання патріотизму, пізнання вітчизняної історії, вдосконалення знань української мови, поваги до прав громадян, дотримання законів, зміцнення сім'ї, збереження довкілля, попередження антисоціальної поведінки, утвердження здорового способу життя тощо. Відповідно постає питання громадянського виховання не лише підростаючого покоління, а й дорослого населення людей, що зумовлює необхідність забезпечення доступу широких мас населення до сучасних гуманітарних і суспільних знань.

Викладене вище тісно пов'язано з проблемою задоволення зростаючих потреб людей у всебічному розвитку особистості, що потребує найширшої суспільної підтримки. Нині саме високорозвинена, високопрофесійна та високоморальна особа є центром і метою суспільного й економічного прогресу. Відповідно задоволення її індивідуальних освітніх потреб набуває пріоритетного значення. Навчання дорослого населення, таким чином, має велике значення для самовдосконалення особистості.

Освіта дорослого населення охоплює значну частину споживачів освітніх послуг у галузі як формальної, так і неформальної освіти. Нині тисячі дітей шкільного віку з різних причин (переселення, бідність, стихійні лиха тощо) не ходять до школи, внаслідок чого зменшується рівень грамотності населення і зростає потенційний контингент некваліфікованої робочої сили з низьким освітнім рівнем. Розвиток і соціальна інтеграція цієї категорії населення можливі лише через систему освіти дорослого населення.

Важливе значення має підвищення рівня кваліфікації та перепідготовка значної частини зайнятих працівників, а також демобілізованих військовослужбовців, безробітних, звільнених після відбуття покарання, вилікуваних від затяжних хвороб (наприклад від наркоманії).

Хоча важливість освіти взагалі й освіти дорослого населення зокрема ніким не заперечується, в нашій країні поки що не вироблено цілеспрямованої державної політики в цій галузі, через що виникає ряд труднощів і проблем. Серед них можна назвати наступні:

1. *Несформованість нормативно-правової бази.* У Законі України «Про освіту» не розглядається поняття освіта дорослого населення. Разом з тим, у більшості розвинутих країн прийнято законодавчі акти щодо освіти дорослого населення як окремі закони, або як складові загальних законів про освіту, і вони реалізуються на практиці. У межах такого законодавства створюються умови для практичного застосування різноманітних механізмів економічної та громадської підтримки і заохочення як громадян, які продовжують навчання в дорослому віці (персональне кредитування), так і підприємств, що інвестують кошти в розвиток персоналу, та організацій, що здійснюють таке навчання.

2. *Відсутність організаційної структури.* У розвинутих державах освіта дорослого населення розглядається і функціонує як особлива та відносно самостійна сфера освітніх послуг. У нашій країні всі наявні форми навчання дорослого населення організаційно й адміністративно перебувають у різних підпорядкуваннях, відірвані одна від одної те не об'єднані державною політикою, відповідними управлінськими й координуючими структурами і науково-методичними принципами організації навчання.

3. *Слабкий рівень розвитку теоретичної та практичної бази освіти дорослого населення.* Теоретичну базу навчання дорослого населення в розвинутих країнах становлять концепції освіти дорослого населення. Навчання ґрунтується на специфічних принципах, що відрізняються від традиційних педагогічних, і має на Заході вже давні традиції та багату історію. У нашій державі наука про освіту дорослого населення – андрагогіка – лише розвивається. Практично вона базується на традиційних педагогічних принципах, а це суттєво зменшує ефективність цієї роботи. У багатьох країнах для навчання дорослого населення використовують спеціальні технології, що враховують соціально-психологічні особливості тих, хто навчається. В Україні, як правило, застосовують традиційну педагогічну технологію навчання, розроблену на основі навчання дітей. У країнах з розвинутою системою освіти дорослого населення навчання ґрунтується на спеціальних, розроблених саме для різних контингентів дорослого населення, навчально-методичних матеріалах. У нашій державі такі навчально-методичні матеріали поки що рідкість. Наукових досліджень у галузі освіти дорослого населення, розробок педагогічних, економічних, соціальних, технологічних та інших проблем освіти дорослого населення, котрим у закордоні приділяють значну увагу, в нашій державі ще недостатньо.

4. *Неорганізованість системи підготовки спеціалістів для галузі освіти дорослого населення.* Викладачі, які навчають доросле населення в Україні, не мають спеціальної андрагогічної підготовки. В гіршому випадку це викладачі вищих закладів освіти, або, як правило, – особи з педагогічною освітою чи практики, що її можуть і не мати. У розвинутих країнах до контингенту андрагогів, тобто до осіб, які працюють з дорослими студентами, крім викладачів, належать ще й консультанти, тьютори, методисти, управлінці, співробітники інформаційно-орієнтаційних служб, організатори навчання дорослого населення на виробництві та ін. Таких спеціалістів у нашій країні немає, і не провадиться їх підготовка.

5. *Відсутність інформаційної підтримки процесу освіти дорослого населення.* Нині ще недостатньо застосовують комп'ютерні технології пошуку інформації і таку прогресивну для освіти дорослого населення форму навчання з використанням інформаційних технологій, як дистанційну освіту. Головний напрям розвитку освіти дорослого населення у нашій країні – формування потужної, самостійної сфери освітніх послуг з певними системоутворюючими характеристиками. Створення такої системи освіти як складової безперервної освіти має бути головним завданням державної політики в галузі освіти на сучасному етапі.

Основні риси системи освіти дорослого населення, що мають відповідати новим соціально-економічним умовам і потребам розвитку сучасного суспільства, такі: державно-суспільний характер; тісний взаємозв'язок з іншими системами сфери безперервної освіти; розвиток на базі науки про навчання дорослого населення – андрагогіки; подальший розвиток ринку освітніх послуг; розвиток і поєднання різних організаційних форм управління (законодавчої, адміністративної, економічної, едукативної), забезпеченість спеціально підготовленими кадрами (викладачами, консультантами, адміністраторами, тьюторами, розробниками програм навчання та ін.).

На нашу думку, основними напрямками розвитку освіти дорослого населення в Україні мають бути наступні:

1. *Створення і розвиток законодавчо-нормативної бази освіти дорослого населення.* Необхідно розробити і прийняти Закон України «Про освіту дорослого населення», що передбачав би: інституціоналізацію освіти дорослого населення як самостійної та провідної сфери розвитку всієї освіти в країні; економічне забезпечення створення, функціонування та розвитку освіти дорослого населення за рахунок виділення коштів із Державного бюджету, підприємств, суспільних фондів та організацій, служби зайнятості; економіко-правове забезпечення діяльності навчальних закладів сфери освіти дорослого населення; юридичні, соціальні, економічні аспекти процесу навчання дорослого населення (оплата, кредити, права й обов'язки учасників процесу навчання, стандарти, економічні й соціальні результати тощо); узгодженість з іншими законодавчими актами України, а також із законами інших країн у галузі освіти дорослого населення. Дію цього закону треба забезпечити прийняттям ряду підзаконних актів.

2. *Формування організаційної структури сфери освіти дорослого населення.* Потрібно розробити наступні основні параметри організаційної структури сфери освіти дорослого населення.

2.1.1. *Освітні заклади і структурні підрозділи.* Сфера освіти дорослого населення має включати державні, громадські, приватні форми навчання, різноманітні як за структурою, так і за пропонованими програмами навчання. Поряд з уже функціонуючими вечірніми середніми школами, центрами освіти дорослого населення, народними університетами, різними курсами необхідно створювати нові організаційні форми освіти дорослого населення. Слід ширше залучати підприємців, громадські організації й об'єднання (товариства «Знання», «Просвіта», педагогічні об'єднання тощо), які використовують навчально-просвітницькі методи роботи, до створення на умовах соціального партнерства змішаних державно-громадських і державно-приватних форм навчання дорослого населення.

2.1.2. *Управління.* Сфера освіти дорослого населення у сучасних соціально-економічних умовах може і має працювати відповідно до потреб ринку: попит визначає пропозицію. Слід орієнтуватися на задоволення потреб окремих людей, соціальних груп, громадських інститутів, держави, суспільства загалом. Окремим важливим соціальним питанням залишається формування свідомого і платоспроможного попиту мас населення на послуги освіти. При цьому необхідно застосовувати різноманітні ефективні форми управління освітою дорослого населення: законодавчі, адміністративні, економічні, едукологічні (безпосередньо пов'язані з освітою). Для цього потрібно створити в структурі Міністерства освіти і науки України відповідне управління, а в місцевих адміністраціях – спеціальні відділи та ради. Координацію діяльності цих структур можна покласти на громадський Національний комітет освіти дорослого населення України. З метою забезпечення належної якості програм формальної освіти дорослого населення необхідно передбачити відповідні служби акредитації та сертифікації.

2.1.3. *Маркетингова і консультативна інфраструктури.* Для визначення освітніх потреб конкретних людей, їхніх груп, підприємств, організацій, державних структур постійно потрібно здійснювати спостереження і дослідження, а також інформувати й орієнтувати потенційних споживачів на ринку освітніх послуг. Тому необхідно створити служби інформування й орієнтації населення у сфері освітніх послуг, що виконували б ці функції.

2.1.4. *Інформаційне забезпечення.* Сфера освіти дорослого населення не може ефективно функціонувати і розвиватися без створення баз даних, забезпечення сучасною технікою інформаційних потоків, використання комп'ютерних технологій, включаючи Інтернет. Однією з найважливіших складових інформатизації сфери освіти дорослого населення є поширення дистанційних форм навчання, що дає змогу зробити освіту загальнодоступною.

3. *Розвиток теоретичної та науково-методичної бази.* Освіта дорослого населення має ґрунтуватися на теорії навчання дорослого населення – андрагогії, концепції вільного, відкритого навчання, розвиватися в руслі безперервного навчання людини протягом усього життя, опиратися на психологію навчання дорослих. Основною технологією слід зробити технологію освіти дорослого населення на базі андрагогічної моделі навчання з використанням навчально-методичних матеріалів, створених спеціально для дорослого населення, з урахуванням їхніх вікових і соціально-психологічних особливостей. Важливе значення має створення належного програмного забезпечення для впровадження дистанційної освіти та інших форм використання інформаційних технологій. Для розробки теоретичних, методологічних, технологічних, науково-методичних основ освіти дорослого населення необхідно розгорнути масштабні фундаментальні та прикладні дослідження проблем освіти дорослого населення, андрагогіки, психології навчання дорослих і підготовки кадрів спеціалістів-андрагогів.

4. *Підготовка кадрів.* Необхідно встановити перелік і закріпити відповідно до правових норм функціональні обов'язки спеціалістів, зайнятих у сфері освіти дорослого населення, у тому числі викладачів, консультантів, тьюторів, адміністраторів та управлінців, співробітників інформаційно-орієнтаційної служби, соціальних працівників, співробітників реабілітаційних закладів та ін. У них має бути андрагогічна підготовка для виконання своїх функцій. У зв'язку з цим необхідно організувати базову підготовку, систематичну перепідготовку і підвищення кваліфікації спеціалістів-андрагогів різних напрямків і рівнів.

5. *Проведення державно-громадських заходів.* Для успішного розвитку освіти дорослого населення в Україні належить організувати регулярне проведення державно-громадських заходів, спрямованих, по-перше, на розвиток конкретних форм навчання дорослого населення і, по-друге, на пропаганду ідей безперервної освіти, постійного самовдосконалення людини протягом усього життя. Слід домагатися зростання ролі державних, місцевих органів управління, підприємств та організацій усіх форм власності, приватних осіб у проведенні на умовах соціального партнерства громадсько-державних заходів із розвитку освіти дорослого населення в Україні.

6. *Міжнародне співробітництво.* Здійснення будь-якого великого соціального проекту нині неможливе в межах однієї країни зусиллями лише національних організацій. Тому для успішного розвитку освіти дорослого населення в Україні потрібно розвивати широке співробітництво з міжнародними неурядовими організаціями, з Європейською асоціацією освіти дорослого населення, з національними організаціями та закладами інших країн у межах як багатосторонніх проектів, так і двосторонніх угод. Національний комітет освіти дорослого населення України мав би координувати цю діяльність.

Вжиття перелічених та інших можливих заходів – це могутній імпульс розвитку освіти дорослого населення, котра може і має відіграти важливу роль у досягненні добробуту і процвітання нашої держави.

Література

1. Грішнова О. А. *Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки.* – К.: Т-во «Знання», КОО, 2001. – 254 с.
2. Becker G. S. *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis.* N.Y., 1964.
3. *L'education au XXI siecle: L'education pour tous toute au long de la vie//Futuribles.* P., 2000. N250. – P.5–21.

Редакція отримала матеріал 1 серпня 2003 р.